

SHARQ VA G'ARB MUTAFAKKIRLARINING BEGONALASHUVGA OID QARASHLARINING QIYOSIY TAHLILI

*Temirova Nilufar Erkinovna, Guliston davlat universiteti dotsenti,
falsafa fanlari nomzodi*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE VIEWS OF EASTERN AND WESTERN THINKERS ON ALIENATION

*Temirova Nilufar Erkinovna, Gulistan State University, Associate
Professor, Candidate of Philosophy*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА ОТЧУЖДЕНИЕ

*Темирова Нилуфар Эркиновна, доцент Гулистанского
государственного университета, кандидат философских наук*

Annotatsiya: Maqolada begonalashuv muammosiga oid G'arb va Sharq mutafakkirlarining qarashlari qiyosiy tahlil qilingan. G'arb falsafasida Karl Marks, Emil Durkheim va Maks Veber kabi mutafakkirlarning begonalashuvga oid g'oyalari, Sharq falsafasida esa Konfutsiy, Lao-szi, Jaloliddin Rumi va Al-Forobiylarning qarashlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: begonalashuv, Karl Marks, Emil Durkheim, Maks Veber, Konfutsiy, Lao-szi, Jaloliddin Rumi, Al-Forobi, qiyosiy tahlil, falsafa, sharq falsafasi, g'arb falsafasi.

Abstract: The article provides a comparative analysis of the views of Western and Eastern thinkers on the problem of alienation. In Western philosophy, the ideas of such thinkers as Karl Marx, Emile Durkheim and Max Weber on alienation are studied, and in Eastern philosophy, the views of Confucius, Lao-tzu, Jalaluddin Rumi and Al-Farabi are studied.

Keywords: Alienation, Karl Marx, Emile Durkheim, Max Weber, Confucius, Lao-tzu, Jalaluddin Rumi, Al-Farabi, comparative analysis, philosophy, Eastern philosophy, Western philosophy.

Аннотация: В статье дается сравнительный анализ взглядов западных и восточных мыслителей на проблему отчуждения. В западной философии изучались идеи отчуждения таких мыслителей, как Карл Маркс, Эмиль Дюркгейм и Макс Вебер, а в восточной философии — взгляды Конфуция, Лао-цзы, Джалауддина Руми и Аль-Фараби.

Ключевые слова: отчуждение, Карл Маркс, Эмиль Дюркгейм, Макс Вебер, Конфуций, Лао-цзы, Джалауддин Руми, Аль-Фараби, сравнительный анализ, философия, восточная философия, западная философия.

KIRISH. Begonalashuv muammosi falsafa, sotsiologiya, psixologiya va boshqa gumanitar fanlar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, u insonning jamiyatdan, mehnat jarayonidan, o'z mohiyatidan

uzoqlashishini anglatadi. Ushbu holatning kelib chiqish sabablari va oqibatlari turlicha bo'lib, Sharq va G'arb mutafakkirlari bu muammoni o'z qarashlari asosida tahlil qilganlar. Ushbu maqolada

[https://orcid.org/0009-
0003-6330-5901](https://orcid.org/0009-0003-6330-5901)
e-mail:
temirovanilufar545@mail.com

begonalashuvga oid G‘arb va Sharq mutafakkirlarining qarashlari qiyosiy tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. G‘arb falsafasida begonalashuv muammosiga Karl Marks, Emil Durkgeym va Maks Veber kabi mutafakkirlar katta e’tibor qaratgan. Marks begonalashuvni kapitalistik jamiyatning asosiy xususiyati sifatida talqin etadi. Uning fikricha, kapitalistik ishlab chiqarishda ishchi o‘z mehnatidan, mehnat mahsulotidan, hamkasblardan va o‘z insoniy mohiyatidan uzoqlashadi:

1. Mehnatdan begonalashuv: ishchi mehnat natijasini nazorat qila olmaydi, mehnat faqat daromad olish vositasiga aylanadi.

2. Mehnat mahsulotidan begonalashuv: mahsulot ishchi uchun begona bo‘lib, kapitalistning mulkiga aylanadi.

3. Hamkasblardan begonalashuv: raqobat munosabatlari hukm suradi, o‘zaro yordam o‘rniga dushmanlik paydo bo‘ladi.

4. Insoniy mohiyatdan begonalashuv: ishchi ijodiy qobiliyatlarini rivojlantira olmaydi va o‘z mehnati orqali o‘zini anglamaydi¹.

Marks begonalashuvning sabablarini xususiy mulk, mehnat taqsimoti va pul munosabatlarida ko‘radi va uni hal qilishning yagona yo‘li – kapitalistik tuzumni inqilobiy yo‘l bilan o‘zgartirish deb hisoblaydi.

Marksning begonalashuv konsepsiysi uning tarixiy materializm va sinfiy kurash nazariyasi bilan bog‘liq. Kapitalizm insonni tabiatidan uzoqlashtiradi, mehnatiga befarq qiladi, ijodiy qibiliyatlarini cheklaydi va shaxsiy rivojlanishiga to‘sinqilik qiladi. Marks begonalashuvni inson erkini cheklash va uni jamiyatdan ajratish deb baholaydi. Undan xalos bo‘lishning yo‘li – kapitalistik tuzumni yo‘q qilish.

Durkgeym begonalashuvning bir ko‘rinishi sifatida anomiyani ta’riflaydi. Anomiya – bu jamiyatda ijtimoiy me’yorlarning yetishmasligi yoki yo‘qolishi. Ijtimoiy o‘zgarishlar, iqtisodiy inqirozlar va an’anaviy qadriyatlarning zaiflashishi anomiyaga olib kelishi mumkin. Anomiya holatida insonlar maqsadlarini yo‘qotadilar, jamiyatga ishonchlari so‘nadi va o‘zlarini yolg‘iz his qiladilar. Durkgeym anomiyaga qarshi kurashish uchun jamiyatda

ijtimoiy me’yorlarni mustahkamlash va ijtimoiy institutlarni rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydi².

Durkgeymning anomiya konsepsiysi jamiyatning integrativ funksiyasi bilan bog‘liq. U jamiyatni alohida qismlardan iborat organizm sifatida tasvirlaydi, anomiya esa organizmning normal faoliyatini buzadi. Anomiya jamiyatdagi me’yorlar va qadriyatlarning zaiflashishi natijasida yuzaga keladi va insonlarning o‘z maqsadlarini yo‘qotishiga olib keladi. Durkgeym anomiyaga qarshi kurashish uchun ijtimoiy me’yorlarni mustahkamlash zarurligini ta’kidlaydi.

Veber zamonaviy jamiyatning asosiy xususiyati sifatida ratsionallashuvni ko‘radi. Ratsionallashuv burokratianing rivojlanishiga olib keladi, bu esa insonlarning faoliyatini tartibga soladi va samaradorlikni oshiradi, lekin ularni o‘z faoliyatining maqsadlaridan uzoqlashtirishi mumkin. Veber ratsionallashuv va burokratianing salbiy oqibatlaridan ogohlantiradi va insonlar o‘zlarini yaratgan mexanizmlarning qurbaniga aylanishlari mumkinligini aytadi. Byurokratiya insonlarning erkini cheklaydi va ularni o‘z faoliyatining maqsadlaridan uzoqlashtiradi. Veber bu holatni “qafasga tushish” deb ataydi.

Sharq falsafasida begonalashuv muammosiga G‘arbdagidan farqli yondashuv mavjud, unda ko‘proq insonning ichki dunyosiga e’tibor qaratiladi.

Konfutsiy (孔子) jamiyatda uyg‘unlik va tartibni saqlashga qaratilgan axloqiy ta’limotlarni targ‘ib qilgan. Uning fikricha, inson jamiyatning bir qismi sifatida o‘zini anglashi va jamiyat manfaatlari uchun xizmat qilishi kerak.

Begonalashuv Konfutsiy ta’limotida jamiyatdagи uyg‘unlikning buzilishi sifatida ko‘rilishi mumkin. Inson jamiyatdan uzoqlashsa, u o‘z o‘rnini yo‘qotadi va ma’naviy krizisga duch keladi.

Konfutsiy jamiyatda insonparvarlik (仁 – rén), adolat (义 – yi), odob (礼 – li) va donishmandlik (智 – zhi) kabi qadriyatlarni targ‘ib qilgan. Ushbu qadriyatlarni begonalashuvga qarshi kurash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Konfutsiy ta’limotida insonning jamiyatdagи roli, ijtimoiy mas’uliyati va burchlari alohida ahamiyatga ega. Konfutsiyning “Lun Yuy”³

¹

[https://www.marxists.org/uzbek/marx/1844/manuscripts/index.htm]

² Дюргейм, Э. Мехнатнинг ижтимоий тақсомоти. (1893).

³ <https://www.kitaplar.club/kitap/konfucyus-lun-yu>

(“Suhbatlar va mulohazalar”) asarida jamiyatda uyg‘unlik va tartibni saqlash uchun zarur bo‘lgan axloqiy prinsiplar bayon etilgan. Insonparvarlik (仁) tushunchasi, Konfutsiy nazarida, boshqalarga nisbatan hurmat, e’tibor va g‘amxo‘rlikni anglatadi. Adolat (义) esa jamiyatda haqqoniylilik va tenglikni ta’minlashga qaratilgan. Odob (礼) ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar va marosimlarni o‘z ichiga oladi. Donishmandlik (智) esa haqiqatni anglash va to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatidir.

Lao-szi (老子) – Szi Dao ta’limotiga asoslangan bo‘lib, butun borliqning asosi bo‘lgan tabiiy yo‘ldir. Inson Daoga muvofiq yashashi kerak.

Lao-szining fikricha, begonalashuvning sababi – tabiiy yo‘ldan uzoqlashish, sun’iylik va zo‘ravonlikdir. Inson tabiat bilan uyg‘unlikda yashasa, u o‘z mohiyatini anglaydi va begonalashuvdan xalos bo‘ladi.

Lao-szining “Dao De Szin” (“Dao va fazilat kitobi”) asarida Dao (道) – butun borliqning asosi, tabiiy qonuniyat va haqiqat sifatida talqin etiladi. Lao-szi insonni tabiat bilan uyg‘unlikda yashashga, oddiy hayot kechirishga va zo‘ravonlikdan qo‘chishga chaqiradi. Daodan uzoqlashish, sun’iylikka intilish va tabiatga qarshi harakat qilish begonalashuvga olib keladi.

Jaloliddin Rumiy ishqni insonning ilohiy mohiyatiga qaytish vositasi sifatida ko‘radi. Ishq orqali inson o‘zini va boshqalarni anglaydi va begonalashuvdan xalos bo‘ladi.

Rumiy ta’limotida insonning qalbi – bu ilohiy ishqning manbaidir. Inson o‘z qalbini tozalasa, u ilohiy ishqni his qiladi va butun borliq bilan birlashadi.

Jaloliddin Rumiyning “Masnaviyi ma’naviy”⁴ asarida ishq insonning ma’naviy kamoloti va begonalashuvdan xalos bo‘lishining asosiy vositasi sifatida talqin etiladi. Rumiy ta’limotiga ko‘ra, ishq insonni ilohiy manbaga bog‘laydi, uning qalbini tozalaydi va o‘zini anglashga yordam beradi. Begonalashuv esa ishqning yetishmasligi, qalbning qorayishi va ilohiy manbadan uzoqlashish oqibatida yuzaga keladi.

Al-Forobiy fozil jamiyat g‘oyasini ilgari surgan, unda insonlar o‘zaro yordamlashib, ezgu

maqsadlarga erishadilar. Begonalashuv bunday jamiyatning ziddidir.

Forobiyning fikricha, fozil jamiyatdaadolat, tenglik va o‘zaro hurmat hukm suradi. Insonlar o‘z qibiliyatlarini rivojlantiradilar va jamiyat manfaatlari uchun xizmat qiladilar.

Al-Forobiyning “Fozil odamlar shahri”⁵ asarida fozil jamiyat – insonlar o‘zaro yordamlashib, birgalikda ezgu maqsadlarga erishadigan,adolat va tenglik tamoyillariga asoslangan jamiyatdir. Forobiy begonalashuvni fozil jamiyatning ziddi sifatida ko‘radi. Fozil jamiyatda insonlar o‘z qibiliyatlarini rivojlantirib, jamiyat manfaatlari uchun xizmat qiladilar, bu esa ularning jamiyat bilan birlashuviga va begonalashuvdan xalos bo‘lishiga olib keladi.

Har ikki tomon mutafakkirlari ham insonning jamiyatdan va o‘zidan uzoqlashishi muammosini tan oladilar. Insonning jamiyatdan va o‘zidan uzoqlashishi muammosi falsafa tarixida qadim zamonlardan beri mavjud bo‘lgan. G‘arb falsafasida Platon va Aristoteldan tortib to Marks va Haydegergacha bo‘lgan ko‘plab mutafakkirlar insonning o‘z mohiyatidan uzoqlashishi va jamiyat bilan aloqasining uzilishi muammosiga e’tibor qaratganlar. Sharq falsafasida ham Konfutsiy, Lao-Szi va Buddha kabi mutafakkirlar insonning jamiyatdan uzoqlashishi va ichki dunyosi bilan bog‘lanishining muhimligini ta’kidlaganlar.

Ular begonalashuvning axloqiy, ijtimoiy va ruhiy oqibatlariga e’tibor qaratadilar. Begonalashuvning axloqiy, ijtimoiy va ruhiy oqibatları insonning qadr-qimmati, jamiyatdagi o‘rnı va ruhiy salomatligiga ta’sir qiladi. Begonalashuv insonning o‘zligini yo‘qtishiga, jamiyatdan ajralib qolishiga, ruhiy azoblarga va axloqiy qadriyatlarning zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham Sharq, ham G‘arb mutafakkirlari begonalashuvning farqli jihatlariga e’tibor qaratganlar:

1. G‘arb mutafakkirlari begonalashuvning sabablarini iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalarda ko‘rsatadilar (kapitalizm, burokratiya), Sharq mutafakkirlari esa ko‘proq axloqiy va ma’naviy omillarga e’tibor qaratadilar (tabiiy yo‘ldan uzoqlashish, insonparvarlikning yetishmasligi).

G‘arb mutafakkirlari, xususan, Marks, Durkheim va Veber begonalashuvni zamonaviy

⁴ <https://www.mesnevihikmetleri.com/mesnevi-oku/>

⁵ <https://www.islamicmanuscripts.info/wp-content/uploads/2019/03/1830.pdf>

jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalari bilan bog‘laydilar. Marks kapitalizmning insonni o‘z mehnatidan uzoqlashtirishini, Durkgeym anomiyaning jamiyatdagi me’yorlarning yo‘qolishi oqibatida yuzaga kelishini, Veber esa burokratiyaning insonni mexanizmning bir qismiga aylantirishini ta’kidlaganlar. Sharq mutafakkirlari esa ko‘proq insonning ichki dunyosiga, uning axloqiy va ma’naviy qadriyatlariga e’tibor qaratadilar. Konfutsiy jamiyatdagi uyg‘unlikning buzilishini, Lao-szi tabiiy yo‘ldan uzoqlashishni, Rumiy ishqning yetishmasligini, Forobiy esa fozil jamiyatning yo‘qolishini begonalashuvning sabablari sifatida ko‘rsatganlar.

2. G‘arb mutafakkirlari begonalashuvdan xalos bo‘lish yo‘llarini jamiyatni o‘zgartirishda ko‘rsatadilar (inqilob, ijtimoiy islohotlar), Sharq mutafakkirlari esa ko‘proq shaxsiy o‘zgarishlar va ma’naviy rivojlanishga e’tibor qaratadilar.

G‘arb mutafakkirlari begonalashuvdan jamiyatni o‘zgartirish orqali xalos bo‘lish mumkinligini ta’kidlagan. Marks kapitalistik tuzumni o‘zgartirish, Durkgeym ijtimoiy me’yorlarni mustahkamlash, Veber esa ratsionallashuvning salbiy oqibatlarini kamaytirish orqali begonalashuvdan xalos bo‘lish mumkinligini aytgan. Sharq mutafakkirlari esa shaxsiy o‘zgarishlar va ma’naviy rivojlanish orqali begonalashuvdan xalos bo‘lish mumkinligini ta’kidlagan. Konfutsiy axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish, Lao-szi tabiat bilan uyg‘unlikda yashash, Rumiy ishq orqali

o‘zlikni anglash orqali begonalashuvdan xalos bo‘lish mumkinligini ko‘rsatgan.

XULOSA. Begonalashuv muammosi insoniyat uchun doimiy ahamiyatga ega bo‘lib, uni hal qilish uchun turli yondashuvlar mavjud. Begonalashuv jarayonini yumshatishga ijtimoiy institutlar yordam bersa, shaxsiy ma’naviy rivojlanish orqali ham begonalashuvdan xalos bo‘lish mumkin. Begonalashuv muammosini hal qilish uchun ham ijtimoiy, ham ma’naviy omillarga e’tibor qaratish zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. <https://www.marxists.org/>
2. Durkgeym, E. Mehnatning ijtimoiy taqsimoti. (1893).
3. Veber, M. Protestant axloqi va kapitalizm ruhi. (1905).
4. <https://www.kitaplar.club/>
5. <https://www.felsefeekibi.com/>
6. <https://www.mesnevihikmetleri.com/>
7. <https://www.islamicmanuscripts.info/>
8. Абдушукрова И.К., Темирова Н.Э. Борьба против торговли людьми в Узбекистане //Молодой ученый. – 2014. – №. 4. – С. 466-468.
9. Temirova N. Begonalashuv tushunchasi talqini uning sabablari va bartaraf etish zarurati //News of the NUUz. – 2024. – Т. 1. – №. 1.10. – С. 162-164.

